

Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΟΥ ΘΕΟΥ ΣΤΟΝ ΚΑΝΤ

● Του Πέτρου Παπαποστόλου
Δρ Φιλοσοφίας, Θεολόγου

Παρεξηγημένη από τη Θεολογία προβάλλει η έννοια του Θεού, όπως εκείνη προσεγγίζεται από τον Γερμανό φιλόσοφο Ιμμάνουελ Καντ (I. Kant, 1724- 1804).

Ο Καντ είναι ο μεγαλύτερος φιλόσοφος όχι μόνο του γερμανικού πνεύματος, αλλά και όλης της λεγόμενης μοντέρνας φιλοσοφίας και οι απόψεις ενός τόσο σπουδαίου διανοητή σαφώς και θα πρέπει να απασχολούν όχι μόνο τους ιστορικούς της φιλοσοφίας, αλλά και τους θεολόγους. Οι τελευταίοι, μάλιστα, για πολλούς λόγους χρειάζεται να είναι ενημερωμένοι σχετικά με τα φιλοσοφικά δρώμενα, όχι μόνο στο βωμό της απολογητικής, αλλά κυρίως επειδή πρέπει να προβάλλουν ενημερωμένοι, γνώστες και διαλλακτικοί, δίχως κακού τύπου δογματισμό, αντιπαλότητα και μισαλλοδοξία.

Εισαγωγικά θα αναφερθεί ότι ο Καντ είναι ο φιλόσοφος που πραγματικά «προσεγείωσε» τον ανθρώπινο Λόγο θέτοντας τα όριά του. Στην *Κριτική του Καθαρού Λόγου* (*Kritik der reinen Vernunft*, 1781) αποσαφηνίζει τον τρόπο και τις αρχές της ανθρώπινης σκέψης, υποστηρίζοντας ότι το ανθρώπινο σκεπτόμενο Εγώ διακρίνεται αρχικώς σε *Νόηση* (ή *Διάνοια*, *Verstand*) και *Λόγο* (*Vernunft*). Η *Νόηση* μπορεί και παρατηρεί τα εμπειρικά δεδομένα, τον κόσμο των φαινομένων, και παράγει μέσα της τη γνώση των μορφών, ενεργοποιώντας τις δώδεκα Νοητικές Κατηγορίες (*Verstandbegriffe*) [1]. Οι τελευταίες αντλούν την προέλευσή τους από την αριστοτελική Λογική (εκεί ήταν δέκα στον αριθμό) και μεταφράζονται στις a priori γεωμετρικές έννοιες της Διάνοιας που αποσκοπούν στην ταξινόμηση της γνώσης, όπως εκείνη έρχεται στα αισθητήρια όργανά μας με τη μορφή φαινομένου [2]. Δίχως να εισέλθουμε σε λεπτομέρειες, οι δώδεκα Κατηγορίες αποτελούν θεμέλιο στην καντιανή γνωσιολογία, καθώς μόνο τα αντικείμενα που δύναται να προσεγγιστούν από τις έννοιες αυτές είναι ικανά να αποτελέσουν στη *Νόηση* μας κάποιο έγκυρο προϊόν γνώσης [3]. Ο Καντ διατείνεται ότι μόνο τα αντικείμενα ως φαινόμενα δυνάμεθα να αποκτήσουμε με τρόπο γνωστικό, δίχως ποτέ να είμαστε ικανοί να μετέχουμε στην ουσία των πραγμάτων (*όντων καθαυτών*, *Ding an sich*) [4]. Η ουσία των πραγμάτων είναι γνωστικά απροσέγγιστη, μη δυνατή να συλληφθεί από τη Διάνοια και τις Κατηγορίες της. Αντιθέτως, το πλαίσιο μέσα στο οποίο επιτρέπεται να κινείται η γνωστική μας συνείδηση είναι η Εποπτεία του χώρου και του

χρόνου, μέγεθος καθαρά και a priori υπαρκτό στη *Νόηση* μας. Ο Λόγος από την άλλη, παρουσιάζεται ως η ρυθμιστική αρχή της Διάνοιας (*Prinzip*) [5] και σκοπεύει (κάνοντας πολλές φορές λάθος) να ολοποιεί την ενοποιητική διάθεση της *Νόησης* και να αποδέχεται συνθετικά τη γνώση των φαινομένων. Τρεις Ιδέες συνέχουν a priori το Λόγο (Θεός, Ψυχή, Κόσμος, *Vernunftbegriffe*) [6], οι οποίες είναι κενές κι αποτελούν ακριβώς προεμπειρικές διαθέσεις του Λόγου στο να συνέχει και να ολοποιεί τα γνωστικά αποκτήματα της συνείδησης.

Όλα τα παραπάνω αναφέρονται, ώστε να προετοιμαστεί το απαραίτητο γνωστικό υπόστρωμα για την ήδη αναφερθείσα έννοια του Θεού. Όπως νωρίτερα σημειώθηκε, η *Κριτική του Καθαρού Λόγου* δέχτηκε το Θεό ως Ιδέα του Λόγου στο πλαίσιο της αναγκαίας ολότητας που ζητά η ανθρώπινη γνωστική ικανότητα. Οι Ιδέες υπάρχουν a priori αλλά οι ίδιες δεν είναι ποιοτικά γνώσιμες. Η ουσία των πραγμάτων έγκειται στον κόσμο των νοουμένων, η γνώση μας αδυνατεί να τις προσεγγίσει και ο ίδιος ο Θεός ως Ιδέα παρουσιάζεται στην πράξη ως «αίτημα του Πρακτικού Λόγου» (*Κριτική του Πρακτικού Λόγου*, *Kritik der praktischen Vernunft*, 1788) [7]. Ο Καντ εναντιώθηκε και κατέρριψε τα έως τότε τρέχοντα επιχειρήματα για την ύπαρξη του Θεού (βλ. οντολογικό, κοσμολογικό, φυσικο-θεολογικό). Ο Θεός στο σύστημα του φιλοσόφου δεν τοποθετήθηκε στην κορυφή της γνωστικής πυραμίδας, υπαρκτός και συγκεκριμένος, προσωπικός δημιουργός και κριτής. Αντιθέτως, στην κορυφή τοποθετήθηκε η ίδια η ανθρώπινη λογική, η οποία αδυνατεί να συλλάβει τις ουσίες των πραγμάτων, γνωρίζει τα εμπειρικά (εποπτικά) πράγματα μόνο ως φαινόμενα και δεν της επιτρέπεται η οποιαδήποτε υπερβατική γνώση. Για το λόγο αυτό η φιλοσοφία του Καντ ονομάστηκε υπερβατολογικός Ιδεαλισμός, κι όχι υπερβατικός, από τη στιγμή που το πράγμα καθεαυτό ουδέποτε γνωρίζεται και γνωστοποιείται [8].

Το πράγμα καθεαυτό, όμως, έχει ουσία. Ξέχωρα αν εκείνη δεν είναι εποπτικά γνώσιμη από τη *Νόηση*, η ουσία των πραγμάτων υπάρχει και υποπτευόμαστε την ύπαρξή της, διότι και η ίδια μας η συνείδηση υπάρχει a priori. Ο προεμπειρικός κόσμος των a priori είναι ο ελεύθερος κόσμος των ουσιών, ο κόσμος από τον οποίο αντλεί την ύπαρξή της η *Νόηση* και ο Λόγος μας, ο κόσμος από τον οποίο έρχεται η περιβόητη Κατηγορική Προστακτική (*kategorische Imperativ*) και ο Ηθικός μας

Νόμος (moralische Gesetz) [9]. Ο Ηθικός Νόμος απορρέει από το Λόγο (κόσμος των νοουμένων) και εφαρμόζεται ως ελευθερία στον αισθητό κόσμο (κόσμος των φαινομένων) [10]. Ο κόσμος των φαινομένων υπόκειται στην αναγκαιότητα, ενώ ο κόσμος των νοουμένων στην ελευθερία. Ελευθερία είναι η σύμπραξη της λογικής μας βούλησης με τον Ηθικό μας Νόμο και η πηγή προέλευσης αυτής της αυτονομίας είναι ο a priori κόσμος των ουσιών, [11] ο κόσμος των νοουμένων, ο κόσμος όπου, όπως προαναφέρθηκε, «υπάρχει» και ο Θεός ως a priori Ιδέα και λογικό αίτημα [12]. Με άλλα λόγια ο Θεός έγκειται στον κόσμο των νοουμένων ως ηθικός νομοθέτης, δίχως καμία ανάμειξη στον κόσμο των φαινομένων. Αυτή η αποσαφήνιση είναι πολύ σημαντική, καθώς στερεί από τον Καντ την άδικη «ετικέτα» του άθεου. Ο Θεός, ως αίτημα του Πρακτικού Λόγου, ολοποιητική Ιδέα και απροσέγγιστος γνωστικά, υπάρχει στον κόσμο των νοουμένων και συγγενεύει με τη δική μας λογική Ηθική a priori. Γι' αυτό και στην κριτική της Θρησκείας του (*Η θρησκεία εντός των ορίων του Λόγου και μόνο*, *Die Religion innerhalb der Grenzen der bloßen Vernunft*, 1793) δεν στερεί το Θεό από την Εκκλησία, αλλά κατηγορεί την μη σωστή «διαχείριση» του Θεού από τους εκκλησιαστικούς ταγούς. «Θρησκεία» για τον Καντ είναι μόνο η λογική πίστη, η έλλογη ηθική συμπεριφορά, και ο σκοπός της είναι ακριβώς η ηθική βελτίωση του ανθρώπου. Η Ηθική είναι εκείνη που οδηγεί στη θρησκεία, κι αυτή διευρύνει προς την Ιδέα ενός ηθικού νομοθέτη, στους οποίους τη βούληση ο σκοπός του κόσμου είναι ο ίδιος ως η ηθική τελείωση του ανθρώπου [13]. Σκοπός του εκκλησιαστικού λειτουργού είναι η ηθική προκοπή του ποιμνίου κι όχι όποια άλλη δραστηριότητα. Πιο απλά η θρησκεία παράγεται από την Ηθική και όχι η ηθική από τη Θρησκεία [14]. Ο Χριστιανισμός με τη σειρά του παρουσιάζεται από τον κριτικό φιλόσοφο ως η άκρως ηθική θρησκεία που υπάρχει, αρκεί η λειτουργία του να έγκειται στην ορθή παρουσίαση του Θεού στις συνειδήσεις των ανθρώπων ως ηθικού ρυθμιστή.

Κλείνοντας θα πούμε ότι ο Καντ σαφώς και δεν ήταν θεολόγος γι' αυτό και δεν περιμένουμε να συνταχθεί με την χριστιανική δογματική διδασκαλία. Μια τέτοια αξίωση θα ήταν παράλογη, στρατευμένη, αντιεπιστημονική και κοντόφθαλμη. Αυτό όμως που δεν πρέπει να παραβλέπουμε είναι ότι στο πλαίσιο της ηθικής του φιλοσοφίας είναι καθ' όλα «ένθεος», λειτουργός της ηθικής και του ανθρώπινου Λόγου εν γένει. Υποστηρίζουμε λοιπόν ότι η καντιανή φιλοσοφία σαφώς και επιτρέπει

την ύπαρξη του Θεού (-έστω και ως διαφορετική, μη υπερβατική-), ενώ ο Ηθικός Νόμος που προκύπτει από τη λογική αυτονομία της συνείδησης δύναται να μας θυμίζει την δίχως σκοπιμότητα και αξιομισθία ηθική πράξη, την όντως ελεύθερη και πηγαία, τη μη υστερόβουλη δηλαδή δράση, την οποία και ο χριστιανικός προσωπικός Θεός επικροτεί και ευλογεί. ■

ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ

- [1]. I. Kant, *Κριτική του Καθαρού Λόγου* (*Kritik der reinen Vernunft*), μτφρ. Α. Γιανναρά, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1979, τόμος Β', σελ. 45- 60 (στο εξής ΚΚΛ). Πρβλ. Προλεγόμενα σε κάθε μελλοντική Μεταφυσική, που θα μπορούσε να εμφανίζεται ως επιστήμη (*Prolegomena zu einer jeden künftigen Metaphysik, die als Wissenschaft wird auftreten können*), μτφρ. Γ. Τζαβάρα, εκδ. Δωδώνη, Αθήνα 1983, σελ. 84, 92- 119 (στο εξής ΠΚΜΜ). Επίσης Τα Θεμέλια της Μεταφυσικής των Ηθών (*Grundlegund zur Metaphysik der Sitten*), μτφρ. Γ. Τζαβάρα, εκδ. Δωδώνη, Αθήνα- Γιάννινα 1984, σελ. 45, 64, 71- 95 (στο εξής ΘΜΗ).
- [2]. I. Kant, ΚΚΛ, σελ. 48 κ. εξ. ΠΚΜΜ, σελ. 90- 94.
- [3]. I. Kant, ΠΚΜΜ, σελ. 78 κ. εξ., 107, 109, 116, 119 κ.α. ΚΚΛ, τόμος Α' σελ. 71- 77. Τόμος Β', σελ. 282 κ. εξ.
- [4]. I. Kant, ΠΚΜΜ, σελ. 59- 60, 66- 67, 107, 109, 116, 119. ΚΚΛ, τόμος Α', σελ. 71- 73. Τόμος Β', σελ. 282- 312.
- [5]. I. Kant, ΠΚΜΜ, σελ. 160, 179- 180.
- [6]. I. Kant, *Κριτική του Πρακτικού Λόγου* (*Kritik der praktischen Vernunft*), μτφρ. Κ. Ανδρουλιδάκη, εκδ. Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 20062, σελ. 192 κ. εξ. (στο εξής ΚΠΛ).
- [7]. I. Kant, ΚΠΛ, σελ. 182-192. *Η θρησκεία εντός των ορίων του Λόγου και μόνο* (*Die Religion innerhalb der Grenzen der bloßen Vernunft*), μτφρ. Κ. Ανδρουλιδάκη, εκδ. Πόλις, Αθήνα 2007, σελ. 333- 334. *Η διένεξη των Σχολών* (*Der Streit der Facultäten*), μτφρ. Θ. Γκιούρα, εκδ. Σαββάλας, Αθήνα 2004, σελ. 211.
- [8]. I. Kant, ΘΜΗ, σελ. 56 σημείωση 68.
- [9]. I. Kant, ΘΜΗ, σελ. 26- 32, 43- 45, 69- 71.
- [10]. I. Kant, ΘΜΗ, σελ. 26- 28, 44, 54, 57, 79, 96- 97, 103. Πρβλ. Δοκίμια ("Τι σημαίνει: προσανατολίζομαι στη σκέψη", στο: *Berlinische Monatsschrift*, Οκτώβρ. 1786), μτφρ. Ε. Παπανούτσου, εκδ. Δωδώνη, Αθήνα 1971, σελ. 86- 89.
- [11]. I. Kant, ΘΜΗ, σελ. 59 σημείωση 72. ΚΠΛ, σελ. 129 κ. εξ.
- [12]. I. Kant, ΚΠΛ, σελ. 182 κ. εξ. ΘΜΗ, σελ. 109- 129.
- [13]. I. Kant, *Η θρησκεία εντός των ορίων του Λόγου και μόνο*, ..., σελ. 190- 194, 207, 332- 339. Πρβλ. ΚΠΛ, σελ. 182- 192, 210- 214. *Η διένεξη των Σχολών*, ..., σελ. 201 σημείωση 14, 211.
- [14]. I. Kant, Δοκίμια ("Η αποτυχία όλων των φιλοσοφικών προσπαθειών στη θεοδικία," στο: *Berlinische Monatsschrift*, Σεπτ. 1791), μτφρ. Ε. Παπανούτσου, εκδ. Δωδώνη, Αθήνα 1971, σελ. 105.